

ERZURUM BÖLGESİNDE TIBBİ TEDAVİNİN SOSYO- KÜLTÜREL SAFHALARI

Doç. Dr. ORHAN TÜRKDOĞAN

GİRİŞ

Bu araştırma, Atatürk Üniversitesi kuruluş çevresinde, halk tababeti ile Modern Tıp arasındaki fonksiyon farklılaşması, çatışma ve benzerlik gibi unsurların Sosyo-kültürel yönden bir açıklanmasıdır. Günümüzde, Sosyal Bilimler ile Tıp Bilimi arasındaki yakınlaşmalar, Medikal Sosyoloji adını verdiğimiz yeni bir bilim dalının doğmasına yol açmıştır. Bu disiplinin temel düşüncelerine göre; sağlık-hastalık oryantasyonu, bir toplumun kültür değerleriyle yakından ilgilidir. Bu bakımdan, hastanın atitüd ve inançları, geniş ölçüde, yaşadığı toplumun bu kültür ve değer sistemlerinin etkisi altındadır. Toplumun bu özelliğini bilmeden, sağlık ve hastalık sistemi hakkında olumlu bir sonuca varamayız. Kültür, hastalık tipini tayin eder. Bunun için, halkın sağlık ve hastalık hakkındaki görüşlerini, davranış tarzlarını, yaşadığı toplumun sosyo-kültürel yapısından ayıramayız.

İşte Medikal Sosyolojiyi meydana getiren faktörler, bu düşüncenin bir sonucudur.

Bu araştırmayla, Erzurum Bölgesinde, halk tababeti ile Modern tıbbın sınırlarını çizmeye çalıştık. Görüleceği gibi, halkın modern tıba olan atitüt ve davranışları tümüyle halk tababetine ait geleneksel düşünüş ve inançların etkisi altındadır.

İlaç, doktor, hastahane, hemşire ve klinikler gibi bilimsel tıbbın özelliklerini temsil eden bu unsurlara yönelişi engelleyen faktörler, halkın geleneksel kültü-

rünün bir sonucudur. Bu bakımdan, toplumumuzun sağlık-hastalık yönünden modern tıba yönelmesini istiyorsak, her şeyden önce, bu Folk tababetin kurallarını ve işleyiş tarzlarını bilimsel açıdan incelememiz gerekir.

İşte bu araştırma, bu amacın gerçekleşmesi için ele alınmıştır. Bunu için de ilk önce Halk Tababeti veya Geleneksel Tıp, sonra da ¹ Modern Tıp karşılaştırma metoduna göre açıklanmıştır.

1. Halk Tababeti (Geleneksel Tıp):

Bu bölümde Erzurum bölgesiyle ilgili halk tababetini (Folk Medicene) ² sosyal sistemin içinde ele alacağız. Bu suretle, Modern tıbbın doğmasına yardım etmiş olan halk tababetiyle, tıbbın sosyal yönden folk cemaatlarda nasıl geliştiğini görmüş olacağız. Folk tıp, genel olarak, bazı Antropologlar tarafından "Ev tedavisi" olarak ifade edilir³. Keza, Folk Tıp terimi Medikal Sosyoloji literatöründe iki esasa göre kullanılır. Bunlardan ilki, yani folk tıbbın kökü ve kaynağı Folk toplumlar ile Peasant zümrelerin pratiklerinde

¹ *Folk Medicine* : Folk toplumların inanç, gelenek ve değer sistemleriyle ilgilidir. folk toplum: Bir ideal tip olarak, değişmeyen, diğer toplumlarla teması kesilmiş, okuyup yazma bilmeyen zümreler olup, modern endüstri toplumlarının zıddıdır. Biz folk medicine'i, halk tababeti olarak karşıladık. Fakat, burada kastedilen halk terimi ile folk'un temel özelliklerini taşıyan bir yapıya sahip olmalıdır.

² Stanley H. King, Perception of illness and medical Practice, sh. 108 -109, Russel Sage Foundation, New York, 1962.

³ Folk Tıbbı, bundan böyle, Geleneksel Tıp terimi ile de karşılayacağız.

yatar ve toprak ile tabiata yakın olan in- sanların 19. yüzyılın bazı Antropologları mo- eseridir. İkincisi ise, Folk Tıp 4, belli bir ihtisas nografilerinde tıp ve hastalıklarla ilgili bazı sınıfı olan doktorlar veya tıp adamlarından hususları belirtmişlerdir. Hasta, has- talık ve ziyade diğer bir zümreyi ifade eder. Çünkü, bu terapi pratikleri kavramlarıyla ilgi- li birçok zümrede inanç sis- temleriyle pratikler ortaklaşa etnografik malzemelere de bu ara yapılır. Böy- lece, hastalıklar hakkındaki atitüd rastlamaktayız. Bunlardan hala özel- liğini ve inançlar sistemi, ilkel tıp veya folk tıp altında kaybetmemiş olan ve Doktor Rivers (1924) toplanır.

Halk tababeti veya geleneksel tıp, ilk insanın gerçekten ilgi vericidir. Eserin adı : tabiat olayları karşısında takın- dığı tavırlar ve Medicine-Magic and Religion'dır. Bu eser; münasebet şekillerinden doğmuştur. Burada sihir tıp, büyü ve din arasındaki münasebet- leri veya büyü'nün rolü büyük olmuştur. Bu incelemektedir. Burada görülüyor ki, Mekariist evren öğretisinde, ezeli harmonimn (Geleneksel tıp) kültürün bir parçası ola- rak bozulması veya tesisi, kötü veya iyi kuvvetler halk içerisinde yaşar. fikrine bağlanırdı. İyi veya kötü (şer) kuvvetlerin Halk tababeti, modern tıbdan birkaç şekilde insanlara musallat olması karşısında büyü- cüler, ayrılır. Her hangi bir folk toplumu- da, tıp Şamanlar tabiat üstü unsurlarla temasa geçerler. zümrenin ortaklaşa malıdır. Sana- yileşmenin derecesine göre yayılma sahası Böylece, dini inançlar ile sihrin yönelttiği bu değerlendirilir. Keza bir folk kültürde, "tıp geleneksel sistemlerde hastalık; insan bedenine ile ilgili cüzi bir bilgi sahası vardırki, yabancı unsurla- rın girmesi ve onların yaptıkları burada bir kimsenin herhangi bir hastalık ve fenalık- larla açıklanırdı. Bunlardan korunmak onun tedavisi hakkında bildiği şey, di- ğer için bazı çareler düşünülmüş ve bu suretle halk fertler tarafından da bilinir". Halk tababetinin temelleri atılmıştır. Gö- rülüyorki, tababetinin tıbbın kaynaklarıyla ilgili bil- giler, pratikler ve inançlarının geniş ölçüde folk toplumlarda hastalık ve sağlık hakkındaki tasavvurlar halkın kül- türünün bir parçası olarak doğuyor.

Geleneksel tıp üzerinde geniş çalış- malar her şeyden önce Medikal Antropo- logların faaliyetleri ile yakından ilgilidir- ler. Medikal Antropologlar, iki yönden çalışmalarını yürütmüşlerdir. Bunlardan ilki hastalığın etyolojisinde kültür unsur- larını; ikincisi de sağlığın ıslahı ve sağlık programları ile ilgili olayları açıklamayı hedef olarak seçmiştir. İlk kategoride olan araştırmacılar kültür biçimlerinin sosyal temaslar, günlük gelenekler, çocuk bakı- mı, diyet, sanitasyon, ekonomi ve iklim şartları, hijiyen ile ölüm ve hastalık ara- sındaki rollerini incelemişlerdir⁵.

⁴ Lyle Saunders, *Cultural uit Terence and Medi- cal Care*, sh. 144-146 Russel Sage Foundation, 1954 New York.

⁶ Benjamin D. Paul, *Antropological Perspec- tives on Medicine and Public Health* sh. 34 - 43.

tarafından yazılmış bir eser vardır ki, gerçekten ilgi vericidir. Eserin adı : Medicine-Magic and Religion'dır. Bu eser; tıp, büyü ve din arasındaki münasebet- leri incelemektedir. Burada görülüyor ki, (Geleneksel tıp) kültürün bir parçası ola- rak halk içerisinde yaşar.

Halk tababeti, modern tıbdan birkaç şekilde ayrılır. Her hangi bir folk toplumu- da, tıp zümrenin ortaklaşa malıdır. Sana- yileşmenin derecesine göre yayılma sahası değerlendirilir. Keza bir folk kültürde, "tıp ile ilgili cüzi bir bilgi sahası vardırki, burada bir kimsenin herhangi bir hastalık ve onun tedavisi hakkında bildiği şey, di- ğer fertler tarafından da bilinir". Halk tababetinin tıbbın kaynaklarıyla ilgili bil- giler, pratikler ve inançlarının geniş ölçüde kaybolmasına rağmen, inançlar ve pratik- lerin kendileri geleneksel sisteminin içinde kök salmışlardır Böylece halk tababeti **blgi.si**; fertten ferde, nesilden nesile infor- mel metodlarla aktarılır. Böyle bir top- lumda bir kimse diğer kültür unsurlarını nasıl öğreymiorsa, halk tababetini de öyle öğrenir.

Saunders'e göre halk tababeti; halkın temsil ettiği kültür unsurlarıyla mükem- mel bir şekilde tamamlanmıştır (İntegrated) Ekseri hastalıklarda hasta ya iyi olur veya ölür. Eğer iyileşirse tedavi tekniği bir müessir kür olarak itimat kazanır, ölürse sebep tedavi tekniğinin elverişli olmayışına bağlanmaz, ancak hasta yar- dımın dışında kalmış kabul edilir. Böylece halk tababetinde, ilmi tababette olduğu gibi, hastaya yapılan şey nazarı dikkate alınmadan hastanın iyi olma süresi esas olarak kabul edilir⁶. Görülüyorki, folk tıp ile modern tıp arasında, toplumun

⁶ Lyle Saunders, adı geçen eser, sh. 145.

seviyesi ne olursa olsun bazı ortaklaşa yönler mevcuttur. Modern tıp, geleneksel tababetin gelişiminin bir sonucu değildir, ama modern tıbbın tedavi ve bakım teknikleri ile folk tababet arasında benzerlikler görebiliriz. Bugün ilerlemiş sanayi toplumlarında bile ilmi tıbbın yanında, folk pratiklerin de yaşamakta devam ettiğini görmemek imkansızdır. Mesela baş ağrıları ve diğer küçük sızılar için kullanılan aspirin; aslında halk tababetinin uzun yıllar tatbik ettiği kinin, kokain gibi ilaçlar bilimsel tıbbın gelişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan denebilir ki, günümüzde kullanılan bir çok ilaçlar aslında folk ababetin Pharacopioia'sının bir kısmını teşkil eder⁷. Buna mukabil ilmi tıp ile folk tababet arasında önemli bir ayrılık vardır, o da: İlmi tıp sebep-sonuç nedensellik bağı içerisinde kesin bilgiye dayandığı halde, geleneksel tıpta böyle bir lojik bağ yerine inançlar ve bir takım yaşanılmış amprik bilgiler rol oynar. Bu bakımdan geleneksel tıp, inançlar ve pratiklerin gelişi güzel bir sıralanması olmayıp kendi içinde mükemmel şekilde teşkilatlanmış bir tıp teorisi örneğini verir. Saunders'e göre geleneksel tıp tesadüflerle ortaya çıkmış değildir. Gayeler, maksatlar ve içten bir düzene göre tesis edilmiştir. Yine Saunders ve Hewes gösterdiler ki, geleneksel tıpta hiç olmazsa 50 tip insan vardır, ve bunlar halka sağlık yönünden faydalı olmaktadır⁸. Bir takım bilgi ve inançlar sisteminden ibaret olan geleneksel tıp, insanın mahiyeti, tabiat üstü ve çevresiyle olan münasebetler hakkındaki fikirlere istinad eder. Bu bilgi ve inançlar, yaşanılan toplumun kültürünün bir kısmıdır, onu aksettirir. Bu suretle diyebiliriz ki : Bazı şekliyle hastalık her toplumun karşılaştığı esas hayati problemlerden biridir ve top-

lum; hastalıklarla uğraşmak suretiyle metod ve teknikler geliştirir. Böylece modern tıbbın doğmasına yardım ederler⁹.

Erzurum bölgesinde geleneksel tıbbın kültürün bir parçası olduğunu göstermek sureti ile sosyal sağlık sistemini incelemeye devam edeceğiz. Erzurum ve çevresinde hastalıklarla ilgili bir kavram çiftine rastlıyoruz. Bunlar sıcak-soğuk dikotamimidir. Halk, hastalıkları bu iki unsura göre sıralıyor. Bunların tedavi şekilleri de yine sıcak-soğuk derecesine göre yapılır. Hasta, soğukla ilgili bir hastalığa yakalandığı zaman sıcak yiyecekler tatbik edilir. Sıcakla ilgili hastalıklar halinde ise soğuk tipten yiyecekler tercih ediliyor. Mesela, soğuk algınlığı halinde soğuk su içilemez. Bunun gibi harareti olan hastalar için de yoğurt, limonata ve karpuz tavsiye edilir. Burada hararet sıcak; soğuk algınlığı ise, soğuk kategorisine ithal edilir. Soğukla ilgili hastalıklar : Nezle, grip, üşütme, bronşit, soğuk algınlığı, sıtma ve zatürriyedir. Hastanın bir an önce iyileşmesi için terlemesi, sıcak şeyler (çay, çorba, ıhlamur) içmesi gerekir. Ayağına kızgın tuğla koymak, yatak içine mangal almak gibi tedavi şekilleri de vardır. Bu tip hastalıklarda hastanın soğuktan korunması veya sıcaktan hoşlanması şarttır. Hasta soğuk şeyler içemez. Bu suretle hastalığın zıddı ile tedavi edilmesi zaruridir. Bazı hallerde ise, mesela sıtma¹⁰ da, hasta banyoda iken ansızın üzerine soğuk su dökülmesi faydalıdır. Çünkü, soğuk su hastada tiksime meydana getirmek suretiyle (Hastalığı koyvermeğe) sebep olur. Burada, soğuk-sıcak diyadik sınıflaması yerine aynı cinsten monadik durum hakim oluyor. Bu hal, Ilıca halkında pek istisnai durumu işaret eder. Keza safra kesesi rahatsızlığı ile kan kaybı hallerinde ise soğuk su tedavisi yapılır. Safra ağrısı ile kan kaybı, sıcak has-

⁷ Lyle Saunders, Gordon W. Howes, Folk Medicine and Medical Practice, Journal of Medical Education, vol. 28, September, 1953 sh. 43-46.

⁸ William Caullill, Applied Anthropology in Medicine, bu makale: A. L. Kroeber' in Anthropology Today, adlı eserinde basılmıştır. Sh. 771 - 806. The University of Chicago Illinois, 1953.

⁹ Halkın burada sıtmadan kastı sadece malyarya değildir. Vücutta hasil olan titreme ve nöbetler de sıtma adı altında toplanır.

¹⁰ Jelliffe, D. B. Cultural Variation and Practical Pediatrics, Journal of Pediatrics vol, 49, December 1966 sh. 661 - 671.

talıklar olarak tasavvur ediliyor. Böylece halkın, Gebe kadındaki bu fonksiyon veya ruh- sal hastalığın tezahür şekillerine göre kazanmış değişme çocuk ile ilgilidir. Başka bir ifade olduğu atitüd ve inançlar, zıd tedavi şekline ile, gebe kadınla çocuk arasında bir yönelmektedir.

Hastalıkların bu tip sınıflaması bugün bütün geri çektiği zaman, çocuk havaleli (bayılmalı) kalmış toplumların geleneksel tıp sistemlerinde olur. Doğumdan sonra yine loğusaya soğuk görülebilir. Nitekim sı- cak-soğuk ayırımı su verilmez, ancak ayran ile şerbet içirilir. Hipokrates, Galen ile daha önceki Hint "İçinin ateşini götürsün" diye. Çünkü felsefesinin mizaçlar patolojisiyle yakından doğumdan sonra hasta : "A- nadan doğma ilgilidir ¹¹. Aynı tip sınıflamaları latin Amerika, gibidir". Gebelik ve loğusalık durumunda Hindistan ve diğer Asya memleketleri folk hastalık; sıcak kategorisi için- de düşünülür. tababetinde görebiliriz. Şöyleki Redfield'in Ayran, yoğurt ve şerbet soğuk olarak kabul "Yucatan Halkının Folk Kültüründe" Tasvir ediliyor ¹⁴.

ettiği gibi: sığır eti sıcaklık verdiği halde, limon suyu soğukluk hasil eder. Burada soğuk ile sıcak gibi iki ucu bir araya getirmek çok büyük tehlikeler yaratır. Mesela, sıcaklık veren baldan sonra soğuk olan suyu içmek hatalıdır ¹². Aynı şekilde bölgemizde de sıcak üzerine soğuk şey içmek karın ağrısı, miğde bulantısı yapar. Keza hastalık halin- de de bu zıdları birbirini takiben kullan- mak halkımıza göre hastalığın büsbütün artmasına sebep olur. Kayısı yarmasından sonra -ki sığağı temsil etmektedir- so- ğuk su içmek ishala sebep olur. . Burada dikkat edilecek nokta, yiyecek ve içecekler- de iki zıd unsuru bir anda kullanmamak- tır. Sıcak veya soğuk kavramlarıyla ilgili hastalıklar derken burada kastedilen ger- çek manada bir sıcaklık veya ısı derecesi değildir. Sadece maddenin fitri özelliği- dir ¹³. Şöykeli, halkımız arasında zatür- riye soğuk hastalık olduğu halde, tifo sıcak kategorisinde görülür. Burada kültürel varyasyonların önemi büyüktür. Çünkü fert, dış eşyayı algımlarken yaşadığı zümre- nin kültürünün etkisi altındadır. Keza, gebe kadınlar için sıcak banyo esastır, soğuk şeyler verilmez. Çünkü halkımızın inancına göre gebe kadın da hastadır.

Ağrılar için karabiber, kafirun, ispir- to ve sıcak havlu kullanılır. Böylece "ağ- rı", "sızı" soyut olarak soğuk niteliğine sahiptirler. Aynı şekilde sancılar içinde zencefil, tarçın kullanılır. Zencefil, nane veya tarçın ya ağızdan çiğnemek sure- tiyle veya çayla içilir. Burada görülüyorki halk sırt, kulunç, bel ağrılarında olduğu gibi sancılara da soğuk niteliği atfetmek- tedir. Keza, bel soğukluğu da -soğuk- bir hastalıktır. Tedavisi için : Bir taze kabak ısıtılır, hamamda sıcak sıcak has- tanın kamışı bunun içine koyulur. Sonra yarım bardak zeytin yağı sürülür, hasta hamamda tahammül edebileceği ölçüde sıcak su ile yıkanır. Tedaviye bu şekilde bir gün devam edilir. Görülüyorki, zey- tinyağında "sıcak" olarak kabul edilmek- tedir. Böylece Ilıca halkına göre : Dizan- teri, soğuk alınlığı, romatizma, siyatik, grip, nezle, üşütme, bronşit, öksürük, ishal, zatürriye, verem, su çiçeği, belso- ğukluğu, kızamık, ağrı ve sancılar "soğuk" tabiatında olup, sıcakla tedavi edilmek zorundadırlar. Şerbet ayran, karpuz, li- mon suyu, soğuk su, çay, yoğurt, tifo ve benzeri ateşli veya hararet verici hastalık- larda kullanılır.

¹¹ Robert Redfield, the Folk Culture of Yucatan, Univ. of Chicago, Press, Chicago, 1941, sh. 129.

¹² George M. Foster, Some Social Factors Re- lated to the Success of A Public Healt Program, Hu- man Organization, vol. 11, no. 3, 1952, sh. 5-16.

¹³ Hind halkı için de süt ve yoğurt (Curd), soğuk yani (Tonda) dir. Bk. Stanley H. King, adı geçen eser. sh. 110-111.

Bunlar da soğukluk veya hararet teskin edici maddelerdir. Yalnız bunlardan çay, her iki tipoloji için de kullanılır. Bu

¹⁴ G orge M. Foster, Some Social Factors, Related to the Success of a Public Health Program. Bu makale, bk. Lyle, W. Shannon, Underdeveloped Areas, adlı eserde basılmıştır. Sh. 371-385, Harper- Row, New York 1957.

bakımdan çay hem soğuk, hem de sıcak veya hiç denecek kadar bir öneme sahip hastalıkların tedavileri için tercih edilir - tırlar ¹⁷. Sebebi ne olursa olsun bölgemiz Sıcak- özelliği taşıyan hastalıklar ise : halkına göre kan kaybı, erkeklik ile sıkı-Tifo, güneş çarpması, kan akması ve dan sıkıya münasebet halindedir. Kan benzeri hastalıklardır. Böylece Ilıca kaybeden bir kimsenin beli kuvvetli geleneksel tababet sisteminde soğuk-sıcak ğildir ¹⁸. Böyle bir kimse yarım insandır ve yiyecekler gibi, soğuk-sıcak hastalıklar cinsi bakımdan iktidarsız sayılır. Bunu ayırımı vardır. Eğer bir kimse sıcak tipten telafi için de süt ile yumurta karıştırılıp hastalıklardan ıstırap çekiyorsa tedavisi hastaya içirilir, bol yağ ve bal yedirilir. soğuk, soğuk hastalığı varsa sıcak ilaçlara Sonra bu tip bir kimseye halk acıma hissi baş vurmak suretiyle hastalığı önlemeye duyar. Çünkü yardıma muhtaçtır. Bu çalışır. Genel olarak diyebilirizki, folk tıpta yüzden hasta herkesin yapacağı tavsiyeleri hastalığın bir sebebi de sıcak-soğuk yerine getirmeğe çalışır. Ayrıca beli kuvvet ayırımındaki dengesizliktir. Yani bu uç- vet kazansın diye kuşak bağlar. Kim kaybı lardan biri hastalığın sebebidir, tedaviside olan kimseler, umumiyetle hastalıklarını diğer uca dayanan tedbir ve korunmalar- saklarlar. Çünkü hasta, komşular, akraba ve dir. Aynı şekilde sıcak-soğuk ayırımı, hal- cemaat halkı nazarında "erkeklik kud- kın inanç, atitüd ve değerler sisteminin bir retinin" kaybolduğu veya aciz kaldığı hu- neticesidir Çünkü; burada görülen sıcak- susunu başkalarının duymasını istemez. Bu lık-soğukluk aslında hakiki sıcak ve so- durumu karısından dahi gizleyen erkekler ğukluk değildir. Sadece eşyalara atfedilen vardır. Kan kaybeden kimse artık bir daha kültürel değerlerin bir sonucudur. Bundan çocuğunun olmayacağına da inanır. Sonra başka sıcak soğuk dikotamisi halkın olay- hasta vücutta kan aldirmaya taraf- tar lar arasında kurmuş olduğu ampirik göz- değildir. Çünkü kanın kaybı, iktidar- lemlerinin bir sonucudur. Bu suretle has- sızlıkla aynı anlamdadır. Böylece fert, kan talıkların etiyojisi; soğuk-sıcak ayırımına vermekle kudretsiz ve yarım insan olaca- bağlanmış olup temelinde sosyo-kültürel ğına inanır. Halkın iğne ve doktorlardan faktörler vardır. Bazı Antropologlar hu- korkmalarında bir faktörde budur. Kan susiyle Poster, geleneksel tıp ile ilgili has- kaybı meniyle de ilgilidir. Çünkü kanı çok talıkları iki kategoriye ayırmaktadır. Bun- olan meni bakımından kuvvetlidir. Bu lardan ilki, hastalıkların amprık gözlem yüzden bel soğukluğu olanlara yağlı yiye- sonucunda sebepleri tabii olarak kabul ceklerle süt ve yumurta yedirilir. Sebze, edilen hastalıklar; ikincisi de sihri veya bulgur, unlu yiyeceklerden sakınılır. Çün- tabiat üstü hastalıklardır ¹⁵. Nitekim Pos- kü bunlar süt, yumurta, bal gibi kudret ter, nazar ve ruh kaybı gibi sihri hastalık- verici gıdaların yanında hafif kalırlar. larla ilgili pratikleri, folk tababeti sahasına "Eğer bir erkek evlenmeden önce iktisarsız ise evlendikten sonra karısının "sütü te- mizse" durumu gizler, değilse boşanır. ithal etmiyor ¹⁶.

Erzurum bölgesinde geleneksel tıba ait ikinci bir kavram da "vücut sıvıları"dır. Bunlar : **Kan**, salya, idrar ve menidir. Folk tababette "vücut sıvılarının" hasta- lıklar üzerindeki etkileri çeşitli beslenme, bakım teknikleriyle yakından ilgilidir. Bu kavramlar, modern tıbda ya çok cüzi

Evliliğin ilk gecesi erkek-cinsi münasebeti başaramazsa hocaya müracaat eder. Böylece herhangi bir tıkanma ve kapalılık hocanın tedavisi ile açılır. Bölgemiz halkının kanaatına göre ancak kanlı canlı olan meniye sahiptir. Kan ile meni arasında müsbet bir korelasyon görülür. Meninin

¹⁵ George M. Foster, editor, a Cross-Cultural Anthropological Analysis of a Technical aid Program, Smithsonian Institution, Washington, July 25, 1951, Mimeographed.

¹⁷ Burada "Bel" biyolojik organ değildir, sadece erkeklik veya iktidarı ifade eder.

¹⁸ Charles Winick, Dictionary of Antropology, sh. 495, Littlefield, Adams and Co. Paterson, New Jersey, 1961.

¹⁸ Bk. Stanley H. King, adı geçen eser, sh. 113-114.

azalması kanın azalması demektir. "Meni erkeğin yapmakta devam ederler. Keza sari, has-bütün damarlarında dolaşır". Bu görüş, dikkat edilirse, talıkların bulunduğu hallerde, hastalığın kanın özelliği ile aynı anlamda kullanılıyor. Meni, kendilerine geçmemesi için, bizden uzak erkeğin damarında hasıl olur, kadının da (zenne) olsun manasına : "Pü... Pü..." gibi jestler göğsünde meydana gelir. Bu suretle, halk meninin yaparlar. Bu pratik o kimseye, bir nevi afsun kaynağını her iki cinsiyette farklı organ ve veya bağışıklık sağlar. Böylece sari merkezlere bağlamaktadır.

Kan kavramı, halkımızın kültüründe yaşayan önemli bir inanç sistemidir. Halk, hoşlanmadığı veya mertçe görmediği hare- ketleri yapan kimseleri "kanı dönük" veya "kanı bozuk" olarak karşılar. Hem kan,

hemde meni halkın inanç ve atitud- leri ile davranış İdrara gelince, sarılık hastalığında has- ta ilk tarzlarını ihtiva ettiğinden zümrenin kültür yapısıyla idrarından bir parça içerse, hastalık geçer. yakından ilgi- lidirler. Vücutta bir yerin kesilmesi, tık idrar, halkımız inancına göre temiz kaza geçirme hali veya yaralanmalarda kan kaybı bazı sayılır. Çünkü, insanın içinden geli- yor. zümrelerde (bilhassa kürtlerde) korkuya sebep oluyor. Akşamdan sonra, eşige veya evin etrafına Bu korkunun teme- lindeki inançlar doğrudan doğruya işenmez, cinler çarpar. Her yerde bize erkek- likle ilgilidirler. Yeni evlenen bir kimseye: kötülük yapmak için cinler dolaşır. devriye "Kanın senin kanını emmiş artık, sende bir şey gezer. Keza, altına işeyen, küçük veya kalmadı". "Kanın kurumuş" veya "Kanın yokki büyüklere, ceza olsun diye kendi idrarları sevimin olsun" ifadeleride kan ile iktidar arasındaki içirilirse, bir daha işemezler.

Kanla ilgili diğer bir inançta pis kan- dır. Bazı insanlarda lüzumsuz şişmanlama, vücutta kaşıntılar ve bahar mevsimindeki halsizlikler kanın pislenmesine atfedilir. Pis kanın vücuttan atılması, temiz kanın kaybı gibi tehlikeli sayılmaz. Tam tersine pis kanın vücuttan atılması temiz kanı besler. Bu bakımdan pis kanın tasfiyesi sülük yapıştırmak veya hacamat yolu ile icra edilir. Umumiyetle sülük, hacamata nazaran, pis kanın temizlenmesinde yaygın bir ameliye tekniğidir. Tükruk de Erzurum bölgesinde "Parpulama" yani bir nevi afsun şekli olarak kullanılır. Çocuklar veya gebe kadınlar karanlıkta düşer veya korkarlarsa, derhal düştükleri yere "tü- kürmeli ki, orada bulunan cinler ölsün". Aksi takdirde bu cinler, aynı kötülüğü

hastalığın etkisinden kurtulacakları kanaatına inanırlar. Deniz suyundan müte- vellit göz ağrılarınin tedavisi için şahsın gözüne aç kamına kükürülürse, ağrı derhal geçer.

Şimdi biraz da Erzurum bölgesinde sihir veya büyüyle ilgili hastalıklar ve bun- lara ait inançları görelim. Folk tababetin temeli büyüye dayanır. Büyü de izahı güç bir takım tabiat üstü kuvvetler, görün- mez enerjiler hastalığın nedeni olarak kar- şımıza çıkarlar. Büyü ile ilgili tipik hastalık- ların tedavileri, teknikleri ve hastalık şekil- leri bazı Antropoglar tarafından meciko- medikal hastalıklar olarak ifade edilirler. Bu meciko-medikal sistemde hastalıklar : ya büyü, tabu'nun ihlali, hastalık nesnesi- nin vücuda ihlali, ruhun ihlali veya ruh kaybı gibi faktörler yoluyla ortaya çıkar- lar. Bunları sırasıyla Erzurum bölgesi büyü ile ilgili tıbbi sistem içinde görelim.

Eğer, bir insan diğerine karşı sihir yoluyla zarar verirse biz buna büyü diyo- ruz. Büyü bilhassa hastalıkların t davi ve sebepleriyle de ilgilidir ¹⁹. Büyünün vari- yasyonu arasında en önemlisi "nazar değ- mesi"dir. Nazar değmesi; belirli karakter- de olan insanların, bilhassa çocuklarda, güzel kimselerde ve zenginlerde yapmış olduğu bir hastalık tipidir. Kötü nazara

¹⁹ Talcott Parsons, The Structure of Social Action, Free Press, Glencoe, 111. 1949, sh. 432-433.

sahip olanlar, kendilerindeki bu kudretin düşüp kolu veya bacağı kırılması da nazar tesiri ile kıskandıklarına veya düşmanla- değmesinin sonucudur. Yukarda ifade edil- rına nüfuz etmeğe çalışırlar. Böylece on- diği gibi her insana nazar değmez, malı çok ların hastalanmalarına sebep olurlar. Er- olana, güzele ve çocuğa değer. Fakire nazar zurum bölgesi halkına göre nazarı degen değmez, güzelde olsa fakir çirkindir, yüzü (göz değmesi) kimseler : Mavi gözlü sarı- soğuktur. **Bu** ayırım, bir bakıma fakirin bu şın saçlı kimselerdir. Halk arasında bu hastalıktan masun olduğunu afetlerin ancak inancın sebepleri Erzurumlu İbrahim Hak- zengine has olduğu kanaa- tını uyandırıyor. kı'nın (**Maarifetname**) adlı ²⁰ eserindeki Bundan başka yeni ev- lenen kadınlar, açıklamalarla yakından ilgisi olduğu söy- gebeler nazar değmesinin tesir sahası leniyorsada, bu görüş bütün Anadolu'da içindedirler. Bazı sosyologlar nazar değme hemen hemen yaygındır. Nazarı degen hadisesinin etyolojisini, ayin- le kirlenmiş kimse, herkese nazarı verebilir. Canlı cansız şahıslara atfederler²¹. Nazar değmesinin bütün varlık ve eşya bu tesirden kurtulamaz. syndrom'nun paralellerini biz bu gün "Taşa baksa taş çatlar, hay- vana baksa, modern tıbda görmiyoruz. Fakat bütün hayvan derhal ölür". Nazar- dan en fazla dünyanın geleneksel tababetinde sihri müteessir olanlar da çocuklar ile genç ve hastalık yaşamakta devam ediyor. Yalnız güzel kadınlar, zengin kimse- lerdir. Bunlar diğer memleketlerde, bilhassa Mes- tizo her an için nazar değmesi- nin tesiri toplumlarında nazar değmesi çocuk- larda altındadırlar. Bu kimseler nazarin etkisinden görülür²². Nazar değmesini kendi- liğinden korunmak için çocuklaramavi boncuk, mavi önleyen gelenekler de vardır. Mesela, takke giydirebilirler. Eğer ço- cuk büyükse bulaşık yıkarken veya misafirlik anında muska taşır evse nal, boncuk ve benzeri tabak, bardak gibi eşyalardan herhangibiri şeyler kapısına asılır. Böylece fena kudretin ansızın kırılırsa halk: "Cana gelen mala tesiri bu eşya ve nesnelere tarafından gelsin" demek suretiyle naza- rın tehlikeli karşılanmış olur. Nazar degen kimse veya neticelerinden eşyanın kırıl- masıyla çocuk için; ihlas duası okunur, yüzüne kurtulmuş olur. Görülüyorki, ma- vi üflenir. Nazarından şüphe edilen şahsın boncuk, at nalı, muska yanında bazı ismi, bir kağıt parçasına yazılarak ateşte eşyaların kırılması da nazar değmesine karşı yakılır veya bir parça tuz alınarak hastanın alınan tedbir ve tedavi şekillerini ihtiva başında dolaştırılır, dua okunur ve sonra tuz ederler. Bazı la.tin Amerika mem- leketleri ateşe serpilir. Halkın genel inancına göre ile Meksika Amerikalılarında na- zar nazar: (Bir kalp hainliğidir). "Çünkü göz değmesi, Erzurum halkında görüldüğü gibi, değmez, göz bir nurdur. Kalp kötüdür." çocuklarda ishale, karın ağrısına ve Burada zannediyorum ki; tasavvuf üşütmelere yol açar²³. Bu olay da bize görüşünün aksine, kalp günlük manada gösteriyorki farklı kültür komplekslerinde düşünülmektedir. Çünkü, tasavvuf ve dinin nazar değmesi (Mal Ojo) aynı niteliğe sahip kastettiği manada kalb : Allahın evidir bir sihir tekniğidir. Görülüyorki nazar kötülük atfedilmez.

Nazar değmesi halinde hastalığın baş- lıca belirtileri : Ani hastalanma, baş ağrısı, üşüme, kusma ve miğde bulantıları gibi hallerden biri veya bir kaçıdır. Ayrıca damar sertliği, vücudun herhangi bir yerin- de ağrının belirmesi, bir kimsenin ansızın

değmesi: "Keskin bakışlı" bir kim- senin belirli sınıf üzerinde meydana getir- miş olduğu büyüleyici bir hastalık şeklidir. Tedavi ve korunma teknik ve usulleri bü- tün kültürlerde müşterek bir karektere

²⁰ **Ozzie G. Simmons**, *Popular and Modern Medicine in Mestizo Communities of Coastal Peru and Chile*, *The Journal of America Folklore*, 68, no. **256**: 57-71, **1955**.

²¹ **Ozzie Simmons**, *Anglo-Americans and Mexi- can Americans in South Texas- A Study in Dominant-Subordinate Group Relations*, Ph. D. Havanı Uni- versity, 1951 sh. 98.

²² Bk. Stanley H. King, adı geçen eser. sh. 100.

²³ Dorian Apple, adı geçen eser. Sh. 75 - 76.

sahiptir. Kısacası nazar değmesi ve syndomatik mahiyettedirler. Kuvvetli heyecanlar romları halkın inanç, atitüd ve davranış fertte bir takım fizyolojik değişmeler tarzlarının bir yaratmasıdır.

Bazı hastalıklar da mecikal etiyojisi gibi meciko-medikal hastalıklara sebep bakımından "korkma" dan meydana gelir. Kötü olurlar.

ruhlar (cinler) ile karanlık, fertlerde bir takım hastalık arazlarına sebep olurlar. Korkma veya korkutulma olayında cinlerin payı büyüktür. Sara, cin çarpması gibi hastalık halleri Erzurum halkının kanaatine göre korkma ile ilgilidir. Sara veya "bayılmalı" hastalığının sebebi cindir. Cinler erkek ve dişi olmak üzere iki kategoriye ayrılırlar. Erkek cin kadına, dişi cin de erkeğe musallat olur. Bunlar günün birinde şahsa görünüp, korkuturlar. Hasta bayılır saatlerce öyle kalır. Bu halin tedavisi için hocaya görünmekten başka çare yoktur. Fakat, hoca da bazı hallerde bu hastalığı tamamen önleyemez. Hoca bayılmalı bir hastayı iyileştirmek için boylama muska yapar, iki üç gün devamlı olarak okur. Bu suretle hastayı korkutan cinleri yakmaya çalışır. Hocanın kanaatine göre cinler hastanın arkasından geliyorsa hasta kurtulamaz. Önünde ise kurtulur. Tedavi için hoca hastayı bayıltır, etrafına bir daire çizer ona musallat olan cini bulur ve yakar. Cinler; erkek-dişi olarak ayrıldığı gibi, itikatlarına göre müslüman veya müslüman olmayan (gavur) cinler olarak sınıflandırılır.

Evin içi ve dışı mukaddestir. Mesela kapı vaktiyle Rus askerleri balık tutup tavada önüne bismillah demeden sıcak su dökmek buradaki cinlerin haşlanmasına sebep olur. O tavadan sıçrayarak göle dalmışlardır. Bu zaman can havliyle cinler o şahsı çarpar. Bu rivayet onun kutsallığını anlamayan bir gibi işleri yapanlar cinler tarafından her an yabancı için bile tehlikeli olmuştur .. Bazı cezalandırılacaklarını bildikleri için ani korku delilere halk hürmet ve saygı ile bakar. bu çarpılmanın sebebi oluyor. Bu tip Onlardan keramet beklerler. "Artık o deli hastalıklarda şiddetli heyecani düzensizlikler, değil, veli" derler. Böyle bir kimsenin temas çeşitli organik rahatsızlıklara sebep olurlar. ettiği hasta iyi olur, bedduasını alan kimse Korunun arızaları: Uykusuzluk, sinirlilik ise beter olur. Bu bakımdan deli-veliyi hoş hali, düşüp bayılmalar cinnet getirmeler ve tutmakş arttır. Görülüyor ki, bölgemiz ateşli nöbet halleridir. Korkuyla ilgili tedavi halkının inancına göre canlı bir varlık da metodları da yukarıda görüldüğü gibi, bir takım kutsallık kazanmış olabiliyor. Halkımız sihri faaliyetlerden ibarettir. Aslında bu tip arasında tabulanmış olan eşya ve şahısların ihlali en fazla çarpılma, bayılma ve benzeri hastalıklara yol açar. Yine bu kategorideki hastalıkların tedavisi tamamen büyü yolu ile olur.

Tabu'nun ihlali: Bilindiği gibi tabu kelimesi ilk defa Polynesia yerlileri tarafından kullanılmıştır. Tabu, gizli bir kuvvettir. Kudretli, kötü tesirlerin tehdidini ifade eder. Tabu, her yere, taşlara, hayvanlara, ağaçlara, insanlara, dünyaya etki eden bulunan manaya da sahiptir. Tabiat üstü kuvvetler bu mananın tesiri altındadır. Evrende tabulanmış her şey, dokunulmaz kabul edilir. Dokunulduğu zaman korkunç ve tehlikeli sonuçlar doğurur. Mesela, ilkel tıbbi dünyasında tabunun bozulması bir takım hastalıklara yol açar. Tabunun ihlali olayı bizde Şamanist tesirlerle devam etmektedir. Şöyleki, yukarıda ifade edildiği gibi, eşik, ateş halkımız arasında mukaddestir. Gerek teşe gerekse eşığe işlemek "çarpılma" denilen bir takım felçlere, bayılmalara yol açar. Çünkü, bu iki unsur da kutsaldır veya kendilerine kutsallık atfedilmiştir. Aynı şekilde türbeler, pınar başları, Söğüt köyündeki balıklı göl bunlar arasındadır. Türbelere saygısızlık, balıklı gölden balık avlamak fert için korkunç sonuçlar doğurur. Mesela, Balıklı gölden

Hastalık-Vücuda ithal edilen nesne : Eğer zararlı yabancı bir madde vücuda girerse bazı hastalıklara sebep olur. Vücutta, hastalık nesnesinin varlığı, büyü ve ya afsunun sonucudur. "Vücuda nüfuz eden bu madde, paslı çivi manasında bir şey değildir, daha ziyade spiritüel manada olup hastalık meydana getirirler". Her hangi bir vücuttan bu yabancı nesnenin atılması ya fala bakmakla, veya "doktor olmayan doktor" tarafından elde veya ağızda gizlenen bir taşın objeye vurulması gibi seremoniler sonunda dışarı atılır. Hastalık meydana getiren bir yabancı cismin vücuttan atılması geleneği bugün Birleşik Devletlerin bir çok bölgelerinde, bilhassa hastanın bünyesinden zehiri dışarı çıkartmak tekniğinde görebiliriz²⁴. Erzurum ve bölgesinde bu hususta en önemli inanç cinli bir kimsenin cinleri kovma tekniğidir. Bu ya suya bakma yoluyla olur, veya kağıt yapmak suretiyle meydana getirilir. Kendisine cinlerin bela olduğu bir hasta "oynamaya düşer". Bunun için cinli bir kimseyi, yaşlı bir koca karı veya hocaya götürürler. Suya bıçak atmak suretiyle hastanın vücudundaki cinler, su içindeki bıçakta toplanır ve boğulurlar. Böylece hasta iyileşir. "Yürekte su toplanması" tabir edilen hastalık ile karın şişmeleri halinde de sihri teknikler kullanılır. Esasda, bu gibi hastalıklar vücuda yabancı bir cismin girmesiyle ilgili olmamakla beraber, hastalıkların tedavi şekli medico-medikal yöndedir. Şöyleki, hastanın ayağı, izinli hoca tarafından cinlerin üzerine bastırılır. Ayağın etrafı bıçakla çizilir ve ayak çekilir. Boş kalan kısma tuz dökülür. İzinli şahıs veya hoca buraya bir takım dualar okur. Üç gün bal yağ yemesi hastaya tavsiye edilir, üçüncü gün sonunda hasta iyileşir. Diğer bir metod da kötülük yapmak istenilen şahsa cinleri musallat ederek çeşitli hastalıklara yol açma tekniğidir. Kara sevda, mecnunluk, birden bire aile ve çocukları ihmal olayları bu tip büyü yapma teorisiyle yakından ilgilidir. Böyle bir hastayı iyileştirmek için, hastaya musallat olan bu kötü kuvvetler bir takım

dualar ile vücuttan geri atılmak sureti ile halledilir. Yıldız fahıyla da aynı tedavi şekli uygulanabilir. Hatta Erzurum'da modern tıbbın akültürasyonundan önce, büyük bir halk kitlesi hastalığın etyolojisini doğrudan doğruya cinlerin vucuda girmesine bağlıyorlardı. Modern tıbbın tesiri ile mikrop teorisi bir çoklarında bu kanaatin bugün için zayıflamasına sebep olmuştur. Fakat, hala folk zümrelerde cinlerin tev-lit ettiği hastalıklar okuma, kağıt yazma yolu ile vücutta cinlerin koğulmasıyla temin edilir ve kısa zamanda iyileşir.

Bu bölümle ilgili olarak diğer bir husus da günahın meydana getirmiş olduğu hastalıklar meselesidir. Halkıml,Za göre, günah insana nüfuz etmek sureti ile hastalığa sebep olur. Mesela bir kimse hapşırıldığı zaman : "Biri beni çekiştirdi günahım ona gitsin" der. Böylece günahın, arzu edilmeyen bir kimsenin vücuduna yollanması mümkündür.

Medico-medikal ile ilgili sonuncu bir teknik tarzı da "Kaybolmuş ruh" olayıdır. İlkel toplumlarda evrensel olan bir hastalık şeklidir. Bu hastalık da vücudun bir hava gibi kaybolması hastalıklara ve ölüme sebep olur. Böyle bir hastalık tedavisi için, kayıp ruhun bedene iadesi zarıdır. Erzurum'da da bu hali "korkma hastalığında" görebiliriz. Burada cinler, hastaya musallat olurlar. Bu bakımdan korkma, kayıp ruhu ihtiva eder, bunun için sihri yollarla kötü ruhlar kovulur iyi ruhlar tekrar vücuda çağrılır. Böylece,

ruhun bedeni terki ölüm ve hastalıklara sebep olmakla kalmıyor, aynı zamanda hastalığın etyolojisi bir takım inanç ve geleneklere bağlı olarak açıklanmış oluyor. Hastalıkların etyolojisinde bir diğer faktör de "Kötü hava"dır. Bununla kas-tedilen yatarken hava cereyanına maruz kalmak, açık yerlerde kötü havanın vücuda girmesi ve bir takım hastalıklara sebep olmasıdır. Çevredeki ısı şartlarında aniden meydana gelen değişiklikler, sıcak vücudu ile evden çıkan bir insana tesir etmek sureti ile hastalanmasına yol açar. Kötü veya fena havanın kaynağı, görüldüğü gibi atmosfer değişimleridir²⁵.

Halk zümreleri çeşitli şekilde kötü hava- nın sus da gece ve gündüz havasıdır. Halkımı- kendisine belirli şartlarda zarar vere- ceğini zın kanaatına göre gece dışarı çıkma, gün- bilir. Böylece, ampirik yollarla has- talığın düze nazaran daha tehlikeli sonuçlar doğu- etyolojisi hava değişmelerine bağ- lanmış olur. rur. "Çünkü, bütün hastalıklar gece azar."

Soğuktan sığağa veya sıcak- tan soğuğa Folk tababette diğer önemli bir tek- nik saha çıkarken vücudun değişik ortamlarla temasa da kırık çıkıkçılık ve bunlarla ilgili hastalık gelmesi hastalığa sebep olur. Burada folk ve tedavi şekilleri.

tababette önemli bir noktaya işaret etmemiz gerekiyor. O da folk tababet ile modern tıb arasında farklılaşmada bir mahiyet ayrılığı olma- sına rağmen, bu inanç; modern tıbbın felsefesini teşkil eden rasyonellik fikriyle yakından ilgilidir. Nihayet lojik, yönden denilebilir ki, bir çok hastalıklar ani soğuk veya sıcakla temastan meydana gelebilir. Böylece modern tıbdaki rasyonel yön; folk tıbdaki da bu örnekle bir parale- lizm bulmuş oluyor.

Aslında, folk tıbbı, modern tıbdan ayıran nokta bilindiği gibi birinde bul- duğumuz hastalık etiyojisinini diğerine icra edemeyişimizdir. Bu örnekle, bu fark kısmen izale edilmiş oluyor.

Erzurum bölgesinin iklim ve coğrafi vaziyeti dolayısı ile hava şartları sert ve çok soğuktur. Bir gün boyunca çeşitli hava değişme şartlarına şahit olmak müm- kündür. Bu bakımdan halk, bir çok hastalıkların sebeplerini Erzurum'un kötü hava şartlarına bağlamaktadırlar. Nitekim banyo yaptıktan sonra, dışarı çıkmayı hastalığın sebebi olarak görüyorlar. Bil- hassa cereyanlı havaların romatizma, siya- tik ve sırt ağrılarına sebep olduğuna ina- nırlar. Bütün soğukla ilgili hastalıkları hava şartlarına bağlamaktadırlar. Cerayan- lı hava baş ağrısı, öksürük, nezle ve zatü- renin sebebidir diyorlar. Burada mikro- bun kendisi henüz bir değer kazanmış değildir. Keza halkımız cereyanlı yerde yatmaya taraftar değildirler: "Açık yerde yatta delik önünde yatma" diyorlar. Gö- rülüyor ki, burada kötü

hava ile ilgili hastalık syndromları atmosfer şartlarına bağlanıyor. Ayrıca, rüzgarlı hava da has- talık için önemli sebeptir. Baş ağrıları, umumiyetle rüzgarlı havaya atfedilir. Has- talıkta hava şartları ile ilgili olan bir hu-

Burada artık, meciko-medikal sahadan ayrılıyor ve daha fazla bilgi, hüner isteyen bir sahaya giriyoruz. Erzurum halkı kırık çıkık hallerinde doktor veya hastahane tedavisi yerine "ev tedavisini" tercih ederler. Bu hususta "doktorun hiç bir şey bil- mediği" kanaatındadırlar. Bu yüzden böl- gemizde şöhretli halk osteopath'ları var- dır. Bunlar halk arasında doktordan daha fazla şöhrete sahiptirler. Bu kırık çıkıkçı- lar ot ve merhem tedavisi suretiyle hasta- lığı

sihri ve mistik sahadan tamamen am- pirik bir gözlem sahasına ıntikal ettiri- yorlar. Kırık çıkık için kullanılan merhem ve ilaç yanında halk osteopatları aynı zamanda, edinilmiş zengin tecrübe ve bilginin neticesi olarak- el ve görüş usta- lığına da sahiptirler. Bunlardan bazıları modem tıbbın imkanlarına sahip olmak suretiyle, kırık organın filmine bakmak yetisini de kazanmışlardır. Netice olarak diyebiliriz ki, halk osteopathy'si Meciko- Medikal hastalık tiplerindenki tabiat üstü ilkeler yerine, tabiat içinde bizzat ampirik bilginin sonucunda elde edilmiş hüner ve yetileri kullanır. Burada tercih edilen ot ve merhem çeşitleri de nesilden nesile aktarılır. Ocaktan ocağa, babadan oğula intikal eden inançlar, bilgiler ve atitüdüleri ihtiva eder. Bu bakımdan modem tıbbın sebep-sonuç nedensellik bağları kadar kuv- vetli ve rasyonel bir ilkeye dayanmaması- na rağmen, bir lojik tarafı mevcuttur.

Erzurum'da kırık-çıkık ve incikler şu esaslar dahilinde cereyan eder. Genel ola- rak vücudun muhtelif organlarında mey- dana gelen incinme, kırık ve çıkıklar, "pöçük düşmesi", bel ve kaburga zede- lenmesinde kara sakız ve çıkıklar, 'pöçük düşmesi", bel ve kaburga zedelenmesinde kara sakız yakısı beş on defa incik yere sürülmek suretiyle hasta tedavi edilir.

Burada, halk osteopatle'nın rolü Chirop- de yumurta akı kullanılır. Halk osteopat- ractor ile karışır. Yani bir kırık çıkıkçı ları, kırık ve çıkıkların nisbetini bir rönt- Şiropraktörlük görevini de birlikte yürü- gen ustalığıyla anlayabilir. Eğer bir kırık tür. Her iki fonksiyon henüz ihtisaslaş- mış yanlış kaynatılmış ve üzerinden "senesi değildir. Bel kemiğindeki zedelenme- ler ve geçmişe" bir daha tedavisi imkansızdır. Bir sinir bağlarının kopması bu tanın- mış yıldan önce ise yani yara "taze" ise bunu osteopath'lar tarafından icra edilir. Mesela, açmak ve yeniden tesbit etmek için kara "kulunç romatizmaları" ve siyatik hallerinde üzüm dövülür ve yara kısma sürülür. çok keskin bir pala ile hastanın çıplak Ayrıca, yirmi dört saat sonra da ala balık vücudunun ağrıyan kısmına muhte- lif dövülüp, kırık kısma sürülür, üzeri bir bezle istikametlerde vurulur. Pala keskin ucuyla bağlanır. Bunun için de en az bir gün deriye tazyik yapmak suretiyle ağrının beklemek gerekir. İki günlük bir tedavi geçmesini sağlar. Bu pratikte, çok hünerli şeklinden sonra, kırık kısmı gev- şemeye manipülasyon hareketi bizzat has- tanın da başlar. Çıkıkçı el hareketiyle bu kısmı sağa sola hafifçe oynatır. Ilık sabun- lu su ile oğulur. Neticede, yanlış kayna- yan kısım tekrar açılmak suretiyle bu defa birleşimi için daha önce zikredilen tedavi şekli uygulanır. Burada, kırık çıkık ların tesbitinde kullanılan ilacın mahiyeti ile, sökülmesinde uygulanan ilaçların ne- vilerine dikkat etmek gerekir. kafatası çatlamalarında ise, eğer yara kısımdan kan çıkıyorsa yumurta sarısı, kan çık- mazsa karasakız sürülür. Karasakız ile yumurta sarısı da görev bakımından fark- lı özelliklere sahiptirler. Bunlar da anpirik bilgi ve inanç sistemleri ile elde edilmiştir. Görülüyor ki, tedavi şekilleri halkın ge- leneksel yaşayışlarının bir sonucudur.

Halk arasında "her kırık çıkık olumlu bir sonuç vermez" kanısını, osteopatlar reddediyorlar : "Kırık yaşa göredir" ka- naati yanlıştır diyorlar. Her yaş için kırık ve çıkıklar, zedelenmeler tedavi edilebilir. Yaşla ilgisi° yoktur. Bacak kırılmasında, düz bir satıhta ayak kuvvetle ve aynı yönde çekilir. Kırık yerini aldıktan sonra, yumurtanın beyazı ile sabun çarpılır. Bu ameliyeye ilaç. "süzme yoğurt" halini alıncaya kadar devam edilir. Bir bezin üzerine bu karışım yayılır ve titizlikle bacak baştan sona kadar sarılır. Yalnız kırığın iç kısma_ gelen tarafı gevşek, alt kısmı sıkı sarılır ki, kan hareket etsin. Hasta birkaç gün bu vaziyette yatar. Bu müddet zarfında, eğer ayak şişerse sargı biraz gevşetilir, şayet şiş olmazsa sargı kendiliğinden gevşer. Böylece kırık tut- muş olur. Fakat, burada bacağın eğri olmaması için azami dikkat gösterilir. Zaten, bütün hüner, kırığın iyi birleşmesi hususunda, kırık çıkıkçıların göstereceği manipülasyon hareketlerine bağlıdır. Kı- rık-çıkık hallerinde ilk tedavi şekli, kırılan kemiğin deriye tazyik yaptığı yerden kes- kin bir bıçakla kan akıtmak gerekir. Bu suretle, kırılma dolayısıyla biriken kan dışarı atılır ve muhtemel bir iltihabın önüne geçilir.

Kırık-çıkığın, yerine göre ilaç tedavisi de yapılır. Şöyle ki, eğer belden yukarı kısımlar ile kabağa ve kalça kısımlarına karasakız, kol ve bacak kırılmaları için

Folk tıbla ilgili diğer bir sınıflama da yine ampirok tedavi şekli ile benzer- liği bulunan ve ağızdan alınan içilecek ilaç- lar, masajlar, yara lapaları, şuruplar te- neffüs yolu ile içeri çekilen ilaçlar, müs- hiller, merhemler, banyo ve hacamatlardır. Bütün bu teknikler halk tababetinçe tedavi biçimlerini verir, ve kültürün önemli bir kısmını teşkil ederler. Her teknik belirli bir değer oryantasyonuna, inanç ve bilgi- ler sistemine göre düzenlenmiş ve tamamen sosyo-kültürel faktörler içinde değerlen- dirilir. Bunlardan tipik olanların bir kaçını sıralamak sureti ile, hastalık sürecinde kullanılan tedavi tekniklerinde zümre kül- tür faktörlerinin rolünü görelim.

Kurşun veya bacak yarasına yumurta sarısı ve tuz karışımı bir merhem sürülür. Yirmi dört saatte bir değiştirme sureti ile

bir ayda yara iyileşir. Ancak her iki tip yara da ağrılarına, yürek çarpmalarına yol açar. vukua geldiği anda bu tedavi uygulanmalıdır. Ham meyve karın ağrısı ve "Ağızdan kara Damar şişmeleri halinde-Erzurum halkına göre su" getirir.

bunun sebebi kanın damarda birikmesidir. Günlerin kutsal ve kutsal olmayışına göre zeytin yağıyla öğ-mak gerekir. Kara sakız da ayırım da hastalığa tesir eder. Çünkü : sık sık kullanılan bir merhem tipidir. Halk "Her günün bir usulü vardır." "Cuma günü inancına göre : "Kara sakız bir dermandır, kimine iyi gelir, kimine iyi gelmez". Miğde hazımsızlıklarında sarımsak yedirilir. Böy-lece mal koşmak" haramdır, işi rast gitmez. miğdenin "açılacağına" inanılır. Çi-banların Cüzzam ve verem gibi hastalıklar, şahsın deşilmesi için ateşte ve külde bütün olarak işlemiş olduğu günahın neticesidir. Burada hastalığın etyolojisi tamamen dini kavramlara göre yorumlanır. Ellerdeki ısıtılmış soğan tatbik edilir. Basur hastalığında "siğil" tedavisi, belirli tekniklere göre yapılır. Hasta, gökteki yeni ayın ilk çar-şamba kızılçık çekirdeği döğü-lüp yara kısma sürülür. gecesi aya karşı çıkarılır. Bir miktar arpa Kanlı basur için de hurda demir, bal ile üzerine dua ok nur ve elin siğilli kısmına karıştırılıp hastaya sabahleyin aç kamına sürülür. Aynı ilaç ülserde de iyi gelir. Baş Yanıklar için de, yanmış kireç suda eritilir, ağrıları için tuz, ateşte hafif kavrulur ve sıcak suyu süzülür. Süzülen su kadar zeytinyağı sıcak bir tülbende sarılarak başa bağlanır. karıştırılır ve bir ipek bez üzerine sürülerek Vücudun muhtelif kısımlarındaki ağrılar içinde yaraya sarılır. Bir hafta içinde yara sağıdır. bir parça ısıtılmış zeytinyağı sıcak bir yerde ağrı Sıtma için de "Sıtma kesmesi" yapılır veya hissedilen kısma sürülür. Zeytinyağı bebekler ve çocuklardaki kulak ağrıları için de kullanılır. ziyaretlere ip bağlanır. Süt çocuklarında Halkımızın inancına göre zeytin yağı damarları görülen sulu yaralara "Hoşirik hastalığı" yumuşatma özelliğine sahiptir. Sarılık içinde bataklık yerlerdeki çamur alınıp sürülür veya kayısı hoşafı içirilir veya hastanın başının bir kayın ağacı yakılıp yağı çıkarılır. Bu yağ noktasında -çirtma (yani bıçakla çizilmek sureti ile) çizilir sonra tuz basılır. Bel gevşekliğinde asit-borik ve sade yağla üçlü bir karışım ise, kirli yün kuşak halinde bağlanır. Ziyaret ve larak elde edilen merhem yaralara türbeler de bazı has-talıklara iyi gelir. sürü-lür. Şiddetli baş ağrıları için de Bazılarına iyi gelmez. Her çeşit ağrılar, sarımsak dövülerek suyu çıkarılır, genize romatizma, rahim ve miğde hastalıkları için gidecek şekilde buruna çekilir. Keza sağlık için çiğ patates döğülerek suyu çıkarılır, ay- için için çiğ patates döğülerek suyu çıkarılır, ay- rıca çekirdekli kuru üzüm kaynatılır ho- şaf yapılar. Hasta aç karnına hoşafı içerken, bir taraftan da patates suyu genize gidecek şekilde buruna çekilir. Kısa za- şekilde buruna çekilir. Kısa za- manda "sarılık kesilir". Sırt ağrıları ve şiddetli üşütmelerde şişe çekilir. Felçli hastalıklar, itikatsızlıkla ilgilidir.

Bayımlar da yani "uslu geçti" halinde hasta Görülüyor ki, gerek meciko-medikal açık havaya çıkarılır ve yüzüne soğuk su hastalıklarda gerekse bu tip hastalıklarda çarpılır. Keza yiye-cek maddelerinin kalite ve folk tababet, halkın inanç, atitüd ve değer özelliği de hastalığa sebep olur, inancı halk sistemlerine dayanan bir tedavi usul ve arasında yaygındır. Mesela: Az pişmiş veya tekniği geliştirmiştir. Bunların bazılarının mayasız "Ekşimemiş" hamur ve ekmek tipleri paralelini modern tıbda bulu-yoruz. Büyük bir kısmı ise, halkın am-pirik bilgisinin nesilden nesile aktarılma-sından ibarettir. Bir toplum fertleri he-r hstalık için doktora başvuramaz. Bunlar-

dan bazıları hastalığın durumuna ve derecesine göre "ev tedavisine", doktor olmayan doktorlara (Yani folk mütehassıslarına) veya doktora başvururlar. Tabiat üstü etiolojisiyle ilgili olarak hastalıklar- bu üç kademededen birine yönelir. Mesela Erasmus'a göre : ot tedavileri (Herba- list) öksürük, korku hastalığı, kötü hava, idrar tıkanmaları, aybaşı güçlükleri ve afsunlama hallerinde aranırlar. Bulaşıcı yaralar, kızamık, öfke halleri, deri iltihapları ise evde tedavi edilir. Doktor ise difteri, tüberküloz, zührevi hastalıklar ve apandisitler için yegane ihtisas sahibidir ²⁴. Buna benzer bir diğer tipoloji de Adair tarafından Navajo halkı üzerinde yapılmıştır ²⁵. Adair bu çalışmada üç değişik tipini ele alarak, doktorlar zümresini aşağıdaki şekilde sınıflamıştır :

1. Öyle hastalıklar vardır ki, doktorlar bunların tedavisini, "halk doktorlarından daha iyi yaparlar". Mesela tüberküloz bunlardan biridir.

2. Öyle hastalıklar vardır ki, bunların tedavisinde hem doktorlar hem de halk doktorları aynı şekilde muvaffak olurlar. Yılan sokması bunlardan biridir.

3. Nihayet öyle tip hastalıklar vardır ki, bunların tedavisini ancak doktorlar yapar, folk doktorları asla yapamazlar. Mesela yıldırım ve elektrik çarpmaları, hastahane kovuşlarındaki diğer elektriksel çarpmalar için, folk doktor hiçbir şey yapamaz; fakat doktor bu hastalıkların nasıl tedavi edileceğini iyi bilir.

Erzurum bölgesi için Erasmus ve Adair tekniğine dayanarak 105 kişi üzerinde yaptığımız çalışmada şu neticeye vardık:

a) %64 kişi verem için doktoru tercih ediyor.

b) %6 kırık çıkık için doktoru tercih ediyor.

c) %3 "korkma" gibi meciko-medikal hastalıklar için doktoru tercih ediyor.

d) % 11 felç, ishal, sıtma için doktoru tercih ediyor.

e) %5 öksürük, bronşit ve zatürrie için doktoru tercih ediyor.

Bu araştırma da gösteriyor ki, Erzurum çevresinde halkın büyük çoğunluğu verem hariç, halk doktoruna yönelmektedir. Burada verem hakkında halkın fazla bilgi edinmesi önemli faktör olabilir. Görülüyor ki, hastalıkların %97 si folk tababetin tedavisi altındadır.

B. Modern Tıp:

Hastalıkların etiolojisi bakımından modern tıbbın halk tababetinden faydalandığını iddia etmek güçtür. Çünkü modern tababet, hastalıkların sebep ve sonuçlarını izah bakımından rasyonaldir. Mikrop teorisi modern tıbbın esasını teşkil eder. Halbuki halk tababeti mikrop yerine, mikrobu işitmesine rağmen, hastalıkların etiolojisi için meciko-medikal faktörlerle yetinmiştir. Bu bakımdan, folk tababette hastalık nedenlerini meydana getiren olgular arasında tabii bir sebep- sonuç bağı yerine bir takım sihirselsel, tabiat üstü açıklanmayan mistik anlayışlar rol oynarlar. Buna rağmen, halk tababette öyle "ev tedavi" şekilleri vardır ki, bunların paralellerini "doktor tedavisinde" bulmak mümkündür. Böylece, halk tababeti ile modern tababet arasındaki münasebet unsurlarını, ancak birbirlerinde mevcut bulunan paralellerini tesbit etmekle mümkündür. **Bu** yönden, folk tababet modern tababette hastalığın tedavisi bakımından faydalı olmuş fakat hastalığın etiolojisi cihetinden asla...

Modern tababet, hastalıkların tedavisi ve korunma tedbirleri bakımından daha katı ve rasyoneldir. Böylece halk tababetinin tedavi sahaları içine giren hastalıklar dahi, bütün hastalıkların teşhis ve tedavisinde faydalı ilerlemeler kaydetmiştir. Halk tababeti, bu değişme ve gelişmelerden faydalanma imkanlarını bul-

²⁴ Charles John Erasmus, Changing Folk Beliefs and The Relativity of Empirical Knowledge, South-western Journal of Anthropology, 8: 411-428, 1952.

²⁶ John Adair, the process of Innovation and Navajo-Cornell Field Health Research Project, Paper Presented to the Skytop Conference, Committee on Preventive Medicine and Social Science Research, Council, June, 1958.

muştur. Halkımız arasındaki sıcak-soğuk cihaz teknikleri gelişmektedir ki, "ev ilaç-ölçülerine göre sınıflandırılmış olan hastaları" tedavi şekilleri bu hususta tatmin edici talıkların hemen pek çoğunda "eczahane olmuyor. Kanser çeşitli ameliyat şekilleri ilaçları", "ev ilaçlarının" yerini almıştır. bunlar arasındadır. Halk tababeti bu hususta hiç bir fonksiyona sahip değildir.

Keza, niğde ile ilgili birçok hastalık- lar bunlar arasında. Denilebilir ki, halk tababeti Sonuç olarak diyebiliriz ki; bu gün akültürasyon sürecinin sonucu olarak modern bölgemizde halk tababetiyle modern taba- tı:dm bir çok noktalarda faydalanmaktadır. Bu bet arasında anlaşma-çatışma ve ayrılma vetire, modern tı- bın harika ilaçları ve gibi üç kavramı ihtiva eden bir dilemma hali endüstrileşme ile sosyal organizasyondaki mevcuttur. Şehirleşme, kitle haber-leşme bozulma ve dü- zensizliklerin tevlit ettiği yeni vasıtaları ve eğitimin etkisiyle bu dilemma tip hasta- lıkların ihtisas gerektiren tedavi bir gün çözülecektir. Fakat şimdilik şekilleri dolayısı ile de artan bir önem yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, bu kazanacaktır. Buna mukabil; nazar değmesi, özellik devam edecektir. Halk sağlık korkma, cin çarpması gibi halk arasında çok kültürü, belirli davranış, inanç ve atitüdlere yay- gın olan hastalık tipleri için doktorun yöneldiği hastalık ve tedavi tarzları hariç tedavi şekilleri olumlu bir tasvibe sahip diğer bütün hastalıklarda mesleki sağlık değildir. Bilhassa, bu meciko-medikal de- didğimiz hastalık tiplerinin tedavileri husu- k kültürünün gerektirdiği im- kanlara yerini sununda halk, doktor tedavisinin kifayetsiz olduğu terketmedi.ği müddetçe bu çatışmayı tabii kanaatında veya doktora itimat etmemektedir. görmek gerekir.

Bazı hastalıklar daha vardır ki, bunların tedavisi Görülüyor ki, bu araştırmada ele alınmış ve korunma teknik- leri bakımından halk hem bulunan halk sağlık kültürü ile mesleki modern, hem de folk tababetin metodlarından sağlık kültürü ve bunlarla ilgili hastalık, istifade etmektedirler. Astım ve kalp teşhis, korunma ve tedavi şekil- leri halkın rahatsızlıkları bunlardan birkaçıdır. Bu atitüd, inanç ve değer or- yantasyonunun bir hastalıklar için bir yandan ev ilaçları diğer sonucudur. Kısacası, hastalık nedenleri ve taraftan da eczahane ilaçları kullanılır. Bunlar tedavi şekillerinde halkın mahalli atitüd, bir- birlerini takviye edici, tamamlayıcı olarak inanç ve değer oryantasyonunun bir kabul edilirler. Bunun gibi günümüzde o tip sonucudur. Kısacası, hastalık nedenleri ve hastalıklar ve bunlarla ilgili ilaç ve tedavi şekillerinde halkın mahalli sosyo- kültürel davranış tarz- ları önemli etkide bulunurlar.

